

Dakhliga Kastamyada Soomaalilaan iyo Dowlad-dhiska: Saamaynta Ururinta iyo Wadaagga Dakhliga ee Dowladaha Hoose

Akadeemyadda Nabadda iyo Horumarka (ANH)

Warbixin Kooban

September 2022

Hargeysa, Somaliland +252 2 520304 info@apd-somaliland.org

www.apd-somaliland.org

1. Hordhac

Doodda ku aaddan ururinta iyo wadaagga dakhliga dowladaha hoose waxay taagnayd ilaa 1990-nadii, laakiin waxay aad u xoogaysatey dhowerkii sano ee ugu danbeeyey. 27-kii Juun 2022, xildhibaanno ka tirsan Golaha Wakiilada ee Soomaalilaan ayaa soo gudbiyey soojeedin (mooshin) wax lagaga beddelayo, Xeerka Ismaamulka Gobollada iyo Degmooyinka ee Xeer Lr. 23/2019. Wax ka beddelkaa ujeeddadiisu waxay ahayd in la saxo "sinnaan la'aanta" ka jirta wadaagga dakhliga. Mooshinkaa waxaa ka soo horjeestay xildhibaanno iyo qaybo kale oo bulshada ka mid ah. Iyada oo doodda daaran wadaagga dakhligu, gaar ahaan dakhliga dowladaha hoose, uu saamayn ballaadhan ku leeyahay wadajirka qaranka, dowlad-dhiska iyo xidhiidhka ka dhxeeyaa bulshada iyo dowladda, waxaa yar fahamka iyo dhigaalka ku saabsan dooddan.

Sidaa daraadeed, yoolka ugu weyn ee laga lahaa daraasaddani wuxuu ahaa in la xoojiyo fahamka ku aaddan dakhliga kastamyada dowladaha ^{hoose} ee Soomaalilaan, gaar ahaan, saamiyada muranka dhaliyey ee 12.5% iyo 10%, iyada oo diiwaangelin iyo lafagur lagu samaynayo aragtiyaha kala geddisan ee taageeraya dakhliyadan iyo guud ahaan siyaasadaha ku gedaaman. Sababtaa awgeed, daraasaddu waxay wadaagga dakhliga ku taageeri doontaa dood cilmiyaysan. Ujeeddooyinkeeda gaarka ah waxaa ka mid ah:

- In la qoro caqliyadda (dabeeeciga ama dad-sameega ah) ka danbaysa dakhliyada iyo goobaha kastamyada ah ee Soomaalilaan.¹
- In la faaqido xaaladaha/sababaha (dhaqaale, siyaasadeed iyo taariikheed) ee ka danbeeya doodaha taageersan iyo kuwa ka soo horjeeda nidaamyada kastamyada iyo hannaanka wadaagga dakhliga ee hadda jira.
- In hoosta laga xarriiqo goldaloolooyinka ku jira wadaagga dakhliga dowladaha hoose.
- In la soojeediyo doorashooyin siyaasadeed, si loo tayeyeo doodaha siyaasadeed ee ku aaddan wadaagga dakhliga dowladaha hoose.

Si looga jawaabo ujeeddooyinkan, cilmibaadhayaasha ANH waxay bishii May 2022, safar shaqo oo xog ururin ah ku mareen Hargaysa, Gebilay, Saylac, Berbera iyo Burco. Magaaloooyinkan waxaa loo xushay in doodaha ku saabsan dakhliyada dowladaha hoose, gaar ahaan, saamiyada kabka ah ee 12.5% iyo 10%, ay ku wareegayeen magaaloooyinkan. Degmooyinka Berbera, Gebilay, Hargaysa iyo Saylac waxaa ku yaalla kastamyada Berbera, Kalabaydh, Hargaysa iyo Lawyacaddo, sida ay u kala horreeyaan. Meelahani waxay tan iyo 1990-nadii xuddun u ahaayeen doodda ku aaddan dakhliyada kastamyada dowladaha hoose.

¹ **Dabeeeci** waxaa loola jeedaa in goobta kastamka noqonaysaa ay tahay meel ku habboon oo jiritaankeedu gebi ahaanba ka madhan yahay faragelin siyaasadeed oo cid gaara loogu eexanaayo. **Dad-sameena** waxaa loola jeedaa in jiritaanka goobta kastamka ay ku lug leeyihii dad gaar ah oo adeegsanaya awood dowlaadeed iyo Iwm, si cid gaar ah loo siiyo fursado dhaqaale, taas oo ka dhigan in nidaamka dakhligu uu yahay mid aan dheellitirnayn, isla markaasna aan loo sinnayn.

2. Soo Koobidda Natijjooyinkii Ugu Muhiimsanaa

- Dakhliga kastamyadu wuxuu ilaa horraantii 1990-nadii, udub-dhexaad u ahaa dowlad-dhisika Soomaalilaan
- Goobaha kastamyada iyo siyaasadaha dakhli ururinta ee hadda jira waxaa la dhaqangeliyey dabayaqaadii 1990-nadii, xilligaas oo dhismaha qarannimada Soomaalilaan uu marayey marxalad bilow ah.
- Nidaamka wadaagga dakhliga oo laga yaabo, in loogu talaggalay in uu ku-meelgaadh noqdo marxaladihii bilowga ahaa ee dowlad-dhisika ayaa noqday mid rasmi ah.
- Waxaa jirta in aan loo sinnayn wadaagga dakhliga 12.5% iyo 10%. Arrintani waxay saamayn weyn ku leedahay midnimada qaranka iyo u sinnaanta wadaagga dakhliga.
- Markii la hirgelinayey Xeerka Tacriifadaha Midaysan ee Dowladaha Hoose, oo sidoo kale loo yaqaanno Xeer Lr.12/2000, dowladda dhextay waxay ku andacootay inay gaar u leedahay ururinta dakhliga. Hasayeeshee, wadaagga dakhliyada 12% iyo 10% waxaa ka dhashay tabashooyin badan oo u dhexteyya gobollada.
- Dakhliga kastamyada dowladaha hoose waxaa siyaasadihiisa iyo isticmaalkiisaba ku jira sinnaan la'aan iyo madmadow.
- In si caddaalad ah dib loogu qaybiyo dakhliga kastamyada dowladaha hoose waxaa laga yaabaa inay magaalooyinka ay ka midka yihiin Berbera, Gebilay iyo Saylac ku dhiirrigeliso inay soo ururiyaan cashuuro berri oo badan.
- Samaynta degmooyin tirabbeel ah oo Derajada "D" u badan, Soomaalilaan waxay iminka leedahay 101 degmo oo in ka badan 70 degmo ay derajadoodu tahay "D", waxay sii kordhisay farqiga dakhli qaybinta.
- Doodda qabta in jiritaanka goobaha kastamyadu ay yihiin dabeeecu ku salaysan gallad juqraafi ama doodda qabta in jiritaankaasi yahay mid dad-samee ah oo aan dabeeecu ahayn waxaa saamayn weyn ku yeeshay go'aanno siyaasadeed. Hasayeeshee, doodda dhabta ahi waa inay noqtaa mid ku saabsan, sababta meelo cayiman oo xoogaa dhaqdhaqaaq dhaqaale lihi (magaalooyinka meeldhexaadka ah ee dalka) aanay u soosaarin ama u helin dakhli badan oo ay ku xisaabtamayeen. Waxaa sidoo kale xusid mudan in xitaa haddii kastamyadu yihiin dabeeecu, in go'aannada ay ka midka yihiin, halka wax lagu cashuurayo, waxa la cashuurayo, cidda ay tahay inay wax cashuurto iyo sida loo qaybinayo dakhliga cashuuraha ay yihiin go'aanno siyaasadeed.
- Dadka aammisan aragtida qabta in badeecadaha la soo dejijo ay tahay in lagu cashuuro goobta laga soo galo, dadkaas ay ka mid yihiin maamullada kastamyada iyo masuuliyiinta dowladaha hoose ee Gebilay iyo Berbera oo la waraystay, waxay bixiyeen sharraxaado la xidhiidha shaqada. Shaqo ahaan, in dakhliga lagu qabto goobaha laga soo galo waa mid kharash ahaan yar oo fududaynaysa dakhli ururinta.
- Dadka rumaysan in badeecadaha la soo dejijo ay tahay in lagu cashuuro meelaha ay u socdaan waxay soo bandhigeen laba doodood. Tan koowaad, waa in la baahiyyaa cashuuraha kastamyada. Wakhtigu ma aha, 1990-nadii oo dowladdu dacif ahayd, isla markaana aanay si buuxda u wada maamuli jirin dalka oo dhan; xilligan la joogo, dowladdu waxay si buuxda u maamushaa dhammaan kastamyada dalka, sidoo kalana, waxaa hadda jira golayaal deegaan oo la doortay. Sidaa daraadeed, waxaa (shaqo ahaan) habboon in Wasaaradda Maaliyaddu ay cashuurta ku qaaddo meelaha ay badeecaduhu u socdaan oo aanay ku qaadin goobta ay ka soo galaan.

- Doodda ku saabsan 12.5% iyo 10% waxay noqotay arrin siyaasadeed oo aad loogu kala qaybsamay, taas oo malaha u baahan in lagu dhiso dood iyo heshiis, balse aan u baahnayn ansixinta aqlabiyadda baarlamaanka oo degdeg ah.

3. Tacriifadaha Dowladda Hoose: Dulucda iyo Sababta

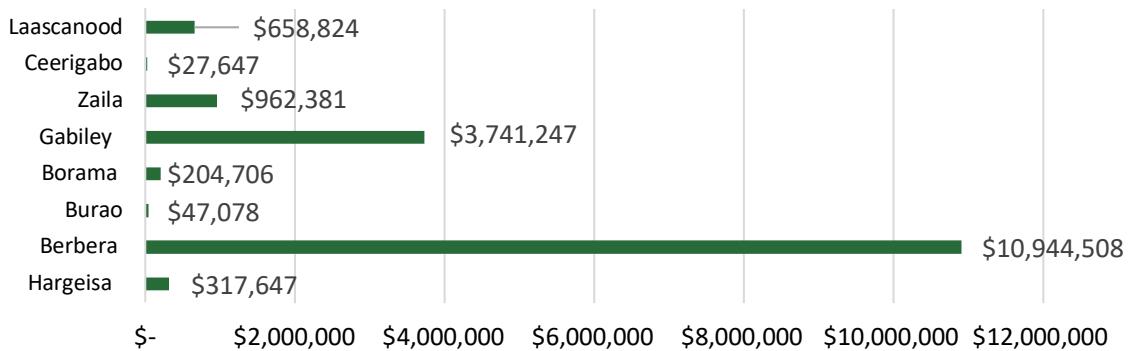
Loolanka ku saabsan cidda ay tahay inay maamusho kaabayaasha dhagaale ee dakhliga leh, sida dekadaha, madaarrada iyo kastamyada waaweyn wuxuu si toos ah iyo si dadbanba qayb uga ahaa dagaalladii sokeeye ee dhacay 1992 iyo 1994. Goobaha kastamyada iyo siyaasadaha dakhli ururinta ee hadda jira waxaa la sameeyey dabayaqaqadii 1990-nadii, xilligaas oo dhismaha dowladnimada Soomaalilaan uu marayey marxalad bilow ah. Maadaama aanay jirin xeerar iyo habraacyo maamul oo heshiis lagu yahay, sida dastuur oo kale, maamullo heer deegaan ah iyo maleeshiyaad badan ayaa dowladda dhexe kula loolamay, cashuur ururinta kastamyada iyo dakhliyada cashuura ha ee badeecadaha ka soo degay goobaha kastamyada iyo "kaantaroollada" ah ee ku kala yaalla meelaha laga soo galo.

Horraantii sannaddii 2000, waxaa la sameeyey laba xeer oo muhiim ah: dastuurka iyo Xeerka Tacriifadaha Midaysan ee Dowladaha Hoose (Xeerka Tacriifadda Midaysan), kaas oo sidoo kale loo yaqaanno Xeer Lr. 12/2000. Xeerkana ka hor, dowladaha hoose waxay lahaayeen miisas cashuur ururineed oo u yaalley baraha kaantaroollada iyo kastamyada ah. Xeer Lr. 12/2000 ee Xeerka Tacriifadaha Midaysan ee Dowladaha Hoose waxaa laalay Xeerka Ismaamulka Gobollada iyo Degmooyinka ee Xeer Lr. 23/2019. Hasayeeshee, waxba lagama beddelin qdobka lagu muransan yahay ee ku saabsan tacriifadaha dowladdaha hoose ee 12.5% iyo 10%. Markii la sameeyay xeer Lr. 12/2000, dowladda dhexe waxay sheegtay inay dakhli ururinta kaligeed leedahay. Balse, qaybinta dakhliyada 12% iyo 10% waxay horseedday tabashooyin badan oo u dhxeeyaa gobollada.

4. Saamaynta Dakhliyada Dowladaha Hoose Ku Leeyihiin Xidhiidhada U Dhxeeyaa Dowlada iyo Bulshada

Qaybinta aan loo sinnayn ee dakhliga 12.5% iyo 10% waxaa lagu caddeeyey sawirka 1aad, 2aad iyo shaxda 1aad. Arrintani waxay dhalisay dood qaran. Dooddani waxay saamayn ballaadhan ku leedahay xidhiidhada u dhxeeyaa bulshada iyo dowladda sida, wadajirka qaranka iyo u sinnaanta dakhli qaybinta. DFID (Haayadda Dowladda Ingiriiska u qaabbilsan gargaarka caalamiga ah) waxay xidhiidhada u dhxeeyaa dowladda iyo bulshada ku qeexday "isdhexgalka u dhxeeyaa haayadaha dowladda iyo qaybaha bulshada si looga wadahadlo, sida awoodda dowladda loo isticmaalo iyo sida dadku saamayn ugu yeelan karaan. Xidhiidhada u dhxeeyaa bulshada iyo dowladdu waxay noqon karaan kuwo deggan oo habboon oo la isku waafaqsan yahay ama kuwo muran ka taagan yahay oo la isku khilaafsan yahay (mararka qaarkoodna, cunfi ah)." Xidhiidhada u dhxeeyaa dowladda iyo bulshada u dhxeeyaa ee xooggani waxay kor u qaadaan "nabadda togan" iyo "nabadda waarta", maadaama muwaadiniintu arkaan dowladda oo danta guud ka shaqaynaysa (DFID, 2010).

10% (Customs & Check-points) USD

Sawirka 1aad: dakhliga sannadlaha ah ee degmooyin la soo xulay ka soo saareen 10%.

Xigasho: falanqayn ku salaysan miisaaniyadda 2022 ee Wasaaradda Maaliyadda

Shaxda 1aad: miisaaniyadda dowladda hoose ee 2022—Degmooyin la soo xulay

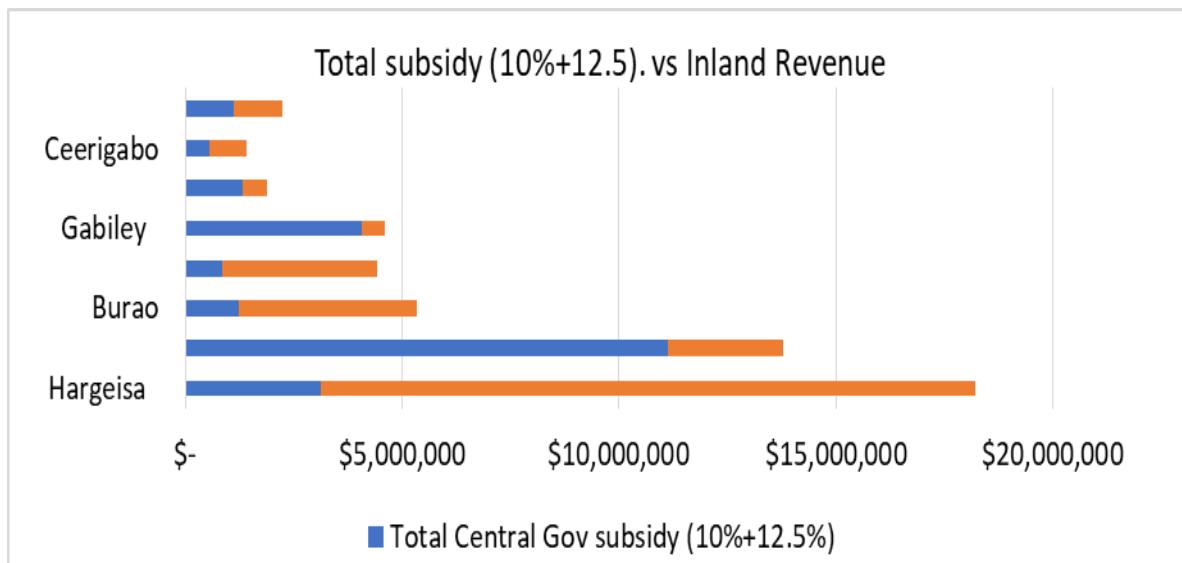
miisaaniyadda dowladda hoose ee 2022—Degmooyin la soo xulay

Lr	Degmooyin	10% (Kastamyo & Baro kaantaroo) “Doollar”	12.5%. - (Kaalmada ay ka helaan miisaaniyadda Dowladda Dhexe) “Doollar”	Wadarta kabka Dowladda Dhexe (10%+12.5) “Doollar”	Dakhliga kale ee Cashuuraha Berriga - “Doollar”	Wadarta Miisaaniyadda 2022 – “Doollar”
----	-----------	--	--	--	---	--

2

1	Hargeisa	317,647	2,823,529	3,141,176	15,066,139	18,207,316
2	Berbera	10,944,508	180,000	11,124,508	2,661,280	13,785,788
3	Burao	47,078	1,176,471	1,223,548	4,119,178	5,342,727
4	Borama	204,706	663,529	868,235	3,573,059	4,441,294
5	Gabiley	3,741,247	329,412	4,070,659	540,673	4,611,332
6	Zeila	962,381	371,626	1,334,007	545,294	1,879,301
7	Ceerigabo	27,647	529,412	557,059	857,059	1,414,118
8	Laascanood	658,824	470,670	1,129,494	1,098,929	2,228,423
		16,904,037	6,544,649	23,448,686	28,461,612	51,910,299

Xigasho: falanqayn ku salaysan miisaaniyadda 2022 ee Wasaaradda Maaliyadda

*Sawirka 2aad: Wadarta Kabka (10%+12.5%) iyo cashuuraha berriga
Xigasho: falanqayn ku salaysan miisaaniyadda 2022 ee Wasaaradda Maaliyadda*

5. Gunaanad

Arrimo dhaqaale iyo kuwo siyaasadeed oo isbiirsaday ayaa horseeday inay cirka isku shareerto doodda ku saabsan dakhliga kastamyada ee dowladaha hoose. Arrimahaas waxaa ka mid ah sinnaan la'aanta dakhliga kastamyada dowladaha hoose, waxa loogu yeedho cashuurta dowladda hoose ama 10% oo la siyo magaaloooyinka kastamyada leh, qoondada madmadowgu ku jiro ee loo qaybiyey kabka miisaaniyadeed ee dowladaha hoose (12.5%), in dhowr kastam gaar loogu xidhay inay cashuuraan badeecadaha la soo dejiyo, korodhka xaddiga ganacsiga iyo dakhliyada kastamka oo kordhiyey dakhliyada ka soo baxa kastamyada "monopolistic-ga ah", iyo filashada muwaadiniinta ee adeeg bixinta dowladaha hoose oo kordhay. In dhowr kastam, ha ahaadeen dabee ciama dad-samee e, gaar loogu xidho qaadista cashuuraha badeecadaha la soo dejiyo iyo sinnaan la'aanta ka jirta wadaagga cashuuraha kastamyadu waxay asalkaba shidaalinaysaa, isla markaana, waarinaysaa doodda ku saabsan dakhliyada kastamyada dowladaha hoose.

Si loo helo horumarka wadajirka bulshada iyo xidhiihada u dhexeeyaa dowladda iyo bulshada oo udubdhexaad u ah dowlad-dhiska, arrinka ku saabsan wadaagga iyo ururinta dakhliga ee u dhexeeyaa dowladda dhexe iyo dowladda hoose iyo dowladaha hoose dhexdooda, waxaa lagaga faa'idaysan karaa dood furan oo dib loogu soo celinayo nuxurka iyo ujeeddada siyaasadeed ee wadaagga dakhliga. Daraasaddani waxay bayaaminaysaa, isla markaana taabanaysaa dooddan, si loo fahmo arrimaha dhaqaale siyaasadeed iyo fikradaha xogta ku dhisan ee ku saabsan dakhliyada dowladda hoose.

6. Soojeedinno

1. Waa in dowladda dhexe, baarlamaanka iyo dowladaha hoose dood ka furaan dakhliyada kastamyada dowladaha hoose ee (12.5% iyo 10%). Waxay arrintani lagamamaarmaan u tahay dib u cusboonaysiinta nuxurka siyaasadeed iyo ujeeddada laga leeyahay dakhliyadan iyo, sidoo kale, in la taageero dhismaha iyo amniga qaran. Dib u habaynta siyaasaddani waxay la jaanqaadi doontaa muhiimadaha mudnaanta leh ee xilligan horyaalla Soomaalilaan, oo uu ka mid yahay damaca xukuumadda ee ah inay si weyn diiradda u saarto Gobollada Bariga.
2. Waa in dib u eegis lagu sameeyaa Xeerka Ismaamulka Gobollada iyo Degmooyinka ee Xeer Lr. 23, si ay si wanaagsan ugu kala caddaato, sida dowladaha hoose iyo dowladda dhexe u kala qaybsanayaan awoodaha dakhli ururinta. Waa in la sameeyaa liis dhammaystiran oo ay ku jiraan dhammaan cashuuraha dowladaha hoose, waana in dakhliyadan si buuxda loogu daadejiyaa dowladaha hoose, si waafaqsan Xeer Lr. 23.
3. Waa in daneeyayaashu helaan hannaan fudud, daahfuran, la isku waafaqsan yahay oo caddayn/qaacido ku salaysan oo dakhliga lagu wadaagayo (heer deegaan iyo heer qaran). Waa in wadaagga dakhliga uu maamulaa Komishanka Dakhliga ee Soomaalilaan (KDS) oo madaxbannaan.
4. Waa in la helaa hannaan sharci oo haayadaha muhiimka ah ee dowladda dhexe (Wasaaradda Horumarinta Maaliyadda iyo Wasaaradda Arrimaha Gudaha) u oggolaanaya inay dowladaha hoose kala shaqeeyaan go'aan ka gaadhista iyo hirgelinta nidaamyada dakhli qaybsiga oo sannadle ama labadii sannaba mar ah.
5. Si loo kor loogu qaado daahfurnaanta nidaamyada hadda jira iyo kuwa mustaqbalkaba, waa in Wasaaradda Horumarinta Maaliyadda iyo Xisaabiyaha Guud soosaaraan warbixinno hantidhowr oo badan, isla markaana joogto ah oo la xidhiidha dowladaha hoose, si loo hubiyo lacagaha la siiyey iyo waxa lagu saleeyey.
6. Samaynta degmooyin iyo gobollo cusub oo aan baarlamaanku ansixin waxay caqabado maamul ku keentay canshuuraha, adeeg bixinta, iyo wadaagga dakhliga. Waa in qiimayn lagu sameeyaa degmooyinka iyo gobollada la sameeyey, balse aan la ansixin si jiritaankoodu sharci u noqdo, baarlamaankuna u meelmariyo, waana in maamullada deegaannadan tixgelin lagu siiyaa nidaamka wadaagga dakhliga.